

När kan man få dispens enligt 46 § 2 mom sjätte stycket kommunalskattelagen för premie för privat pensionsförsäkring?

Av avdelningsdirektören Leif Krafft

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Inledning	189
2. Bakgrund	189
3. Nuvarande regler	190
Huvudregel	190
Dispensregel	191
4. Oberoende arbetstagare som i huvudsak saknar pensionsrätt i anställning	192
5. Skattskyldiga som upphört med driften i förvärvskälla	193
5.1 Allmänt	193
5.2 Företagsform och sätt för upphörande	193
5.3 Fråga om någon drivit rörelse eller inte?	194
5.4 Har skattskyldig upphört att driva rörelse eller inte?	195
5.5 Speciellt om fastigheter använda i rörelse	195
6. Särskilt om jord- och skogsbruk	196
6.1 Fråga om någon drivit jord- eller skogsbruk?	196
6.2 Har driften av jord- eller skogsbruket upphört?	187
7. Beräkning av avdragets storlek	197
7.1 Inkomstförhållanden	198
7.2 Ålder m m	198
7.3 Förmögenhet	199
7.4 Dispens under en övergångstid	199
8. Avslutande synpunkter	199
8.1 Dispensbeslutets giltighet	199
8.2 Handläggningstider m m	200

188

1. Inledning

Denna artikel avser att översiktligt beskriva när fysiska personer¹ har fått tillstånd av riksskatteverkets nämnd för rättsärenden (rättsnämnden) att göra allmänt avdrag vid den årliga inkomsttaxeringen för avgift för privat pensionsförsäkring (P-försäkring) med större belopp än som skulle varit möjligt annars. I fortsättningen kallas denna typ av tillstånd för dispens. Redogörelsen gäller endast dispenser enligt 46 § 2 mom sjätte stycket kommunalskattelagen². Skildringen bygger på sådana beslut, som enligt min mening belyser vissa vanliga frågor. Som framgår av vad som sägs nedan går det inte att lämna en redogörelse som möjliggör en säker och detaljerad bedömning av hur en dispensprövning utfaller i varje enskilt fall. Framställningen avser endast att ge grunder för bedömningen.

2. Bakgrund

Före 1976 års taxering fanns i princip inga begränsningar i rätten till avdrag för premie för P-försäkring under förutsättning att försäkringen uppfyllde kommunalskattelagens kvalitativa krav på sådan försäkring. Avdragsrätten begränsades endast av den skattskyldiges faktiska inkomster oavsett till vilken förvärvskälla inkomsterna hänförde sig³.

Genom lagstiftning⁴ 1975 begränsades avdragsrätten för privat P-försäkring. Man kan säga att huvudprincipen bakom dessa regler är att avdragsrätt föreligger för kostnad för pension på en nivå som motsvarar normal pension enligt allmän pensionsplan eller när plan saknas pension på motsvarande nivå.

De nya reglerna tillämpades första gången vid 1977 års taxering⁵ 6. De har sedermera ändrats så att från och med 1979 års taxering en något större avdragsrätt än tidigare gäller. Bestämmelserna har i övrigt huvudsakligen varit oförändrade vad gäller de frågor som skall behandlas här.

¹ Fr o m 1981 års taxering kan också dödsbo efter skattskyldig som drivit jordbruk, skogsbruk eller rörelse få avdrag för pension till efterlevande. Se vidare SFS 1980:71, Skattenytt 1980 s 228.

² Senaste lydelsen SFS 1980:71

³ Den äldre lydelsen av lagrummet i denna del framgår bl a av SFS 1973:1109.

⁴ Se Wahlgren; Nya beskattningsregler för pensionsförsäkringar och arbetsgivares kostnader för tryggnad av anställdas pensionering. Skattenytt 1976 s 21 ff.

⁵ Lagrummets lydelse vid 1977 och 1978 års taxeringar framgår av SFS 1976:1099 och vid 1979 års taxering och följande av SFS 1978:187 och för 1981 års taxering SFS 1980:71. Beträffande senare ändringar, se Edling: Ändrade regler om beräkning av avdrag för pensionsförsäkringspremier m m, Skattenytt 1978 s 299 ff; Salsbäck: Ändringar i beskattningsreglerna för pensionsförsäkringar, Skattenytt 1980 s 223.

⁶ De ikraftträdande bestämmelser som gällde då och även vid senare ändringar har av utrymmes skäl inte tagits med här.

3. Nuvarande regler

Bestämmelserna om rätt till avdrag för premier för privata pensionsförsäkringar finns i 46 § 2 mom femte och sjätte styckena kommunalskattelagen.

Avdrag för avgift för pensionsförsäkring kan enligt lagen åtnjutas *antingen* enligt en huvudregel *eller* enligt en dispensregel. Det betyder att avdrag enligt ett dispensbeslut utesluter rätt till ytterligare avdrag enligt huvudregeln. Skattskyldig bör således i ansökningsomgången redovisa alla premier för vilka han vill göra avdrag. Avdrag enligt huvudregeln beviljas utan något särskilt tillstånd och skall medges om de i lagen angivna förutsättningarna föreligger. För att avdrag skall kunna medges enligt dispensregeln måste rättsnämndens dispens finnas. Efter ansökan av skattskyldig prövar rättsnämnden om avdrag kan medges med högre belopp än enligt huvudregeln samt anger i beslutet vilket avdrag som i så fall får göras.

Eftersom pension anses som en uppskjuten del av förvärvsinkomst grundar i princip endast arbetsinkomst, s k A-inkomst, rätt till avdrag för premier för P-försäkring. Undantag gäller dock för de fallen då rörelseidkare eller jordbrukare upphör med driften i förvärvskällan eller ägare av ett fåmansbolag avyttrar det eller på annat sätt upphör med fåmansbolagets rörelse. I sådana fall får — om särskilda skäl föreligger — även skattepliktig realisationsvinst, dvs B-inkomst⁷, tas i anspråk för avdraget. Avdraget får då inte överstiga summan av de belopp som den skattskyldige skall redovisa som nettointäkt av förvärvskällan och sådan inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet som uppkommer på grund av överlåtelse av förvärvskällan.

Det kan påpekas att avdraget görs som allmänt avdrag. Detta innebär att vid beräkning av A- eller B-inkomst vid tillämpning av 9 § 3 mom lagen om statlig inkomstskatt avdraget i första hand avräknas mot A-inkomst. Detta gäller oavsett om avdraget beräknas med utgångspunkt i förvärvsinkomst eller realisationsvinst.

Huvudregeln

Enligt huvudregeln medges avdrag med viss del av A-inkomst.

Huvudregeln innebär i huvudsak följande. Om fråga är om A-inkomst som hänför sig till jordbruksfastighet eller rörelse eller till anställning, i det fall den skattskyldige helt saknar pensionsrätt i anställning, får avdrag göras med högre belopp än beträffande annan A-inkomst. Denna större avdragsrätt tillkommer dock inte anställd delägare i fåmansföretag som han har ett bestämmande inflytande över. Detta större avdrag får uppgå till sammanlagt högst 35 procent av inkomsten till den del den inte överstiger tjugo basbelopp⁸ samt högst

⁷ Se 9 § 3 mom 2 st lagen om statlig inkomstskatt.

⁸ Det basbelopp som enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring bestäms för januari månad året närmast före taxeringsåret.

25 procent av den del av inkomsten som överstiger tjugo men icke trettio basbelopp. I fråga om annan A-inkomst av anställning får avdraget uppgå till högst 10 procent av inkomsten dock att underlaget för beräkning av avdragsbeloppet härvid tillsammans med A-inkomst som nämnts i det föregående inte får överstiga tjugo gånger basbeloppet. Vidare finns en specialregel för de fall då A-inkomsten inte överstiger tre basbelopp. Avdraget beräknas i sin helhet antingen på inkomst som skall upptagas till beskattning under beskattningsåret eller på inkomst året närmast dessförinnan.

Dispensregeln

Anställd som i huvudsak saknar pensionsrätt i anställning kan medges avdrag för P-försäkringspremie efter samma regler som gäller för den som helt saknar pensionsrätt i anställning. Förutsättning härför är dock att han inte är anställd i fåmansföretag som han har ett bestämmande inflytande över. Fåmansföretagaren kan dock medges dispens då han upphör med rörelsen eller jordbruket. Har skattskyldig som drivit jordbruk, skogsbruk eller rörelse, upphört med driften i förvärvskällan och har han under verksamhetstiden inte skaffat sig ett betryggande pensionsskydd, kan nämligen dispens medges och avdrag få åtnjutas även från inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet d v s B-inkomst. Avdraget får för sådana fall inte överstiga ett belopp som motsvarar 10 basbelopp för varje år driften pågått dock högst 10 år. Detta innebär att högsta möjliga avdrag efter dispens vid 1982 års taxering skulle vara 1 610 000 kr ($100 \times 16 100$). Ett avdrag av den storleken skulle för en gift man på 65 år ge en livsvarig pension på ungefär 108 000 kr/år för honom. Vid hans frånfälle skulle hustrun erhålla ca 54 000 kr/år som efterlevandeskydd om hon var lika gammal som mannen.

Några konsekvenser som följer av de redovisade reglerna kan illustreras med följande fall. En person fick inte dispens för en premie som skulle motsvara den ränta han fick på en ännu inte förfallen del av en köpeskilling för aktier i ett bolag som han ägt och varit verksam i. Aktierna hade han sålt året före. Rättsnämnden fann att — eftersom ränteinkomsten skulle redovisas som inkomst av kapital och således inte som nettointäkt av förvärvskälla vari driften upphört eller som inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet — dispens lagligen inte kunna medges. Fråga var alltså här om en inkomst i form av avkastning av vederlaget och inte om en inkomst som uppkommit på grund av avyttring av rörelsen.

Dispens torde inte heller kunna påräknas för att omfördela pensioner i tiden. Således har dispens vägrats i ett fall där sökanden hade höga pensioner under en viss tid och ville använda utfallande belopp för att teckna ny pensionsförsäkring som skulle utfalla under längre tid. Problemet torde i flertalet fall kunna lösas genom att en överenskommelse träffas mellan den skattskyldige och försäkringsbolaget om ändrade utbetalningsförhållanden.

4. Oberoende arbetstagare som i huvudsak saknar pensionsrätt i anställning

Skattskyldig som är anställd i aktiebolag eller ekonomisk förening vari han har sådant bestämmande inflytande som avses i punkt 2 e femte stycket av anvisningarna till 29 § kommunalskattelagen kan inte få avdrag för premie för pensionsförsäkring enligt 46 § 2 mom femte eller sjätte stycket kommunalskattelagen med mer än 10 procent av A-inkomsten. Arbetsgivaren har emellertid enligt punkt 2 e anvisningarna till 29 § kommunalskattelagen rätt till avdrag för kostnader för att trygga pensionsåtaganden enligt allmän pensionsplan även för sådan skattskyldig varför den gruppen i praktiken är likställd med andra anställda. Till det kommer att de är anställda av en arbetsgivare som de råder över och att de själva kan bestämma att de i sin anställning skall få rätt till pension. Regeringsrätten har i RÅ 1975 ref 83 (RRK R75 1:60) slagit fast att vid bedömning om en arbetstagare haft ett bestämmande inflytande över bolaget avseende skall fästas endast vid aktieinnehavets storlek. Rättsnämnden har därför medgivit dispens i fall då en person ägde femtio procent av aktierna i ett bolag vars övriga aktier ägdes av ett annat bolag. Sökanden hade inte ett bestämmande inflytande över det första bolaget eftersom han inte ägde mer än 50 procent av aktierna. Det kan tilläggas att han i anställningen hade rätt till pension under fem år och att dispens således krävdes.

Beträffande möjligheten att utan dispens få avdrag för avgift för pensionsförsäkring har nämnden tolkat föreskrifterna så att om en skattskyldig ett visst beskattningsår helt saknar pensionsrätt i den aktuella anställningen han enligt huvudreglerna har rätt att göra avdrag utan dispens. Han kan då givetvis ha haft pensionsrätt i tidigare anställningar. Härigenom får den skattskyldige möjlighet att utjämna svackor som uppstår i hans pensionsskydd.

Ett ärende som bör uppmärksammas gällde en person som hade både inkomst av anställning på 155 000 kr och inkomst av uppdrag på 164 000 kr. Båda typerna av inkomster redovisades som A-inkomst av tjänst. Han hade full pensionsrätt i sin anställning. Majoriteten i rättsnämnden fann att avdrag endast skulle medges enligt huvudregeln. Det förhållandet att uppdragsinkomsterna var så höga som i detta fall ansågs således inte vara en dispensgrund när full pensionsrätt förelåg i anställningen. Majoriteten hävdade att dispensmöjligheten gällde fall då en person hade pensionsmedförande lön av endast ringa storlek och samtidigt annan tjänsteinkomst som inte medförde pension. Funnes inte denna dispensmöjlighet skulle nämligen en obetydlig pensionsmedförande lön ge stötande konsekvenser i pensionshänseende. En minoritet var emellertid skiljaktig och hävdade att den skattskyldige var berättigad till pension motsvarande ITP-pensionen för ifrågakvarande inkomstnivå och att dispens därför bort beviljas.

När det gäller att bedöma om en skattskyldig med viss pensionsrätt i den innehavda anställningen skall anses i huvudsak sakna pensionsrätt sker däremot en helhetsbedömning. Man sätter då hans totala pensionsskydd — obero-

de av i vilken anställning han fått det — i relation till hans totala anställningstid. Således har skattskyldig som till följd av kort intjänandetid haft rätt till mindre än hälften av hel pension fått dispens trots att han i den aktuella anställningen haft fullt pensionsskydd.

Ett annat fall gällde en person som blev förtidspensionerad från en anställning hos en kommun. Den kommunala pensionen uppgick endast till 13/30-delar av full pension. Han ansågs därför i huvudsak sakna pensionsrätt i anställning. Däremot har personer som haft rätt till hälften eller mer av full pension inte beviljats dispens.

Skattskyldiga med inkomst av tjänst som fått avgångsvederlag hade tidigare små möjligheter att få använda detta för en P-försäkring. Om de i huvudsak saknar pensionsrätt i anställningen kunde de få avdrag med 35 procent⁹. Efter initiativ av riksskatteverket har numera öppnats en möjlighet till dispens i dessa fall. I förarbetena anges att vad gäller nivån på pensionsförmånerna bör ITP-planen vara vägledande. Då avdragets storlek bestäms skall rätt till bl a STP och ITP pension liksom egna pensionsförsäkringar beaktas.

5. Skattskyldig som upphört med driften i förvärvskälla

5.1 Allmänt

Om en skattskyldig redan har ett fullgott pensionsskydd föreligger inte särskilda skäl att ge dispens. Med fullgott pensionsskydd förstås att vederbörande har rätt till pension med vad som motsvarar allmän pensionsplan (i praktiken ITP-pensionen) för hans inkomstnivå. Vidare kan konstateras att samma principer gäller för jordbrukare, rörelseidkare och ägare av fåmansföretag. På grund av att vissa specialproblem föreligger beträffande jordbrukare kommer de att behandlas särskilt.

Här bör också uppmärksammas att lagstiftningen tillkommit för att hindra att P-försäkringar tecknas i annat syfte än pensionering. Främst i fråga om fall då dolda reserver upplöses vid försäljning av rörelse ansåg livförsäkringskattekommittén att samhället har ett berättigat anspråk på att senast vid försäljningstillfället få beskatta inkomster som av konsolideringsskäl plöjts ned i rörelsen under årens lopp.

5.2 Företagsform och sätt för upphörande

Möjligheterna att få dispens är i princip inte beroende av vare sig företagsform eller sätt för upphörande. Dessa faktorer påverkar inte heller avdragets storlek. Avdragsrätten beror således inte på om förvärvskällan drivits under enskild firma eller av en juridisk person. I det senare fallet kan avvecklingen

⁹ Saknar de helt pensionsrätt i anställning medges lika stort avdrag redan efter huvudregeln.

ske på skilda sätt som behandlas olika vid taxeringen. En inkråmsförsäljning¹⁰ leder i ett aktiebolag till att eventuell avvecklingsvinst får tas ut som lön och hos den skattskyldige beskattas som inkomst av tjänst. Dispens kan i ett sådant fall medges för ett avdrag som högst motsvarar den lönen (avvecklingsvinsten).¹¹ Om avvecklingen sker så att aktierna eller andelarna i en juridisk person säljs kommer en eventuell avvecklingsvinst att beskattas såsom inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet. Avdraget begränsas då i förhållande till den skattepliktiga realisationsvinsten. Genom dessa lösningar uppstår i princip inga skillnader beträffande avdrag vid olika sätt för att upphöra med verksamheten.

Vid fondavsättningar uppkommer några specialfall. Enligt förordningen (1954:40) om särskild investeringsfond för avyttrat fartyg får beskattning av vinst som uppkommit vid avyttring av fartyg i rörelse uppskjutas till senare år. Rättsnämnden har i ett fall godtagit att en skattskyldig det år upplösning av sådan fond skedde fick dispens. Samma bedömning kan ske vid uttag från skogskonto då skogsbruk upphör.

5.3 Fråga om någon drivit rörelse eller inte

Den första prövning som måste göras i upphörandefallen gäller om den skattskyldige drivit rörelse eller inte. Det förhållandet att han ägt ett företag är inte tillräckligt skäl för dispens. Han måste genom sitt ägande haft ett så stort inflytande över företaget så att han kan anses ha drivit det. Dessutom måste han ha arbetat i företaget. Hur sådana frågor har bedömts framgår av följande avgöranden.

I ett fall drevs ett företag av en ägargrupp på fem personer, där var och en ägde var sin femtedel av företaget. Dispens medgavs vid avyttringen. — I ett annat fall ägde verkställande direktören i ett bolag sju procent av aktierna i detta. Övriga aktier ägdes av en från honom skild intressegrupp. Majoriteten beslöt att lägga ned företaget och köpte minoritetsposten. Direktören ansågs inte ha drivit rörelse genom bolaget varför dispens vägrades. — Men att även en relativt liten aktiepost undantagsvis kan vara nog visar följande fall. En person ägde 8,33 procent av aktierna i det bolag i vilket hon arbetade. Då hon och övriga delägare avyttrade sina aktier begärde hon att få dispens, vilket hon också fick. Hon ansågs således haft så mycket inflytande över företaget att hon kunde sägas ha (tillsammans med övriga delägare) drivit företaget.

Då make övertagit rörelse efter makens död och senare avyttrat rörelsen har dispens i flera fall medgivits. Fråga har då varit om make som varit verksam

¹⁰ Dvs företaget fortlever som juridisk person men överlåter sin rörelse, inventarier och lager. Genom överlåtelsen uppkommer vanligen vinst i företaget.

¹¹ Alternativet är att företaget svarar för pensionskostnaden.

redan i andre makens rörelse. I något fall hade endast den avlidne redovisat rörelsens nettointäkt men den andra maken hade under lång tid varit verksam i rörelsen. Den efterlevande maken kunde således anses ha drivit rörelsen. Här bör beaktas att äldre skatteregler gjorde det omöjligt för medhjälpare att redovisa del i resultatet då rörelse drevs som enskild firma. Vidare kan återigen observeras de nya reglerna för dödsbon som anmärkts ovan, se not 1.

En person som sålde aktierna i ett förvaltningsföretag erhöll inte dispens. Skälet bör ha varit att bolaget inte var rörelsedrivande.

Som redan tidigare antytts är möjligheterna små att få dispens om rörelsen drivits under mycket kort tid. Undantagsfall finns dock. Som exempel kan nämnas en person som varit anställd under fyrtio år i en rörelse. Tillsammans med en kompanjon övertog han rörelsen. Kompanjonen avled efter en kort tid. Han tvingades därefter överlåta rörelsen. Dispens medgavs.

5.4 Har skattskyldig upphört driva rörelse eller inte?

Om skattskyldig överlåter en rörelse till en annan person har han givetvis upphört med rörelsen. Detsamma gäller om han likviderar sin rörelse. En rörelse kan emellertid också ombildas från en företagsform till en annan. Rättsnämnden synes närmast inta den ståndpunkten att enbart förändring av företagsform inte innebär ett upphörande av rörelsen. Man kan dock tänka sig att rättsnämnden som ett upphörandefall skulle betrakta att en majoritetsägare i ett aktiebolag sålde så många aktier att han därefter blev minoritetsägare och att han dessutom slutade att arbeta i bolaget.

I fall av delavyttringar måste större delen av rörelsen överlåtas för att ägaren skall kunna anses ha upphört med rörelsen. En byggmästare, som ägde sju fastigheter, avsåg att sälja en av dem. Alla bedömdes som rörelsefastigheter. Dispens medgavs inte eftersom han inte upphört med byggnadsrörelsen. Likaså vägrades dispens då en person som drev taxirörelse endast sålt två av sina fyra bilar. Samma utgång blev det för en person som drev åkerirörelse med två lastbilar när han avyttrade den ena. En person som drev åkerirörelse med två bussar och en taxibil hade överlåtit busstrafikdelen.

Han uppgav att han om ett år skulle sälja taxirörelsen. Dispens medgavs. Detta fall kan även tjäna som exempel på successiv avveckling. Man fordrar inte att rörelsen skall upphöra från den ena dan till den andra. En avvecklingsperiod på 1—2 år kan nog accepteras om rörelsens art motiverar det. Men om det inte är fråga om ett verkligt upphörande, utan bara ändrade verksamhetsformer (t ex endast avveckling av ägarintresset) så är risken stor att dispens inte medges. Det får inte vara fråga om endast en nedtrappning utan det måste stå klart att det verkligen är fråga om ett upphörande.

5.5 Speciellt om fastigheter använda i rörelse

Då fastighet använts i rörelse och sålts med vinst kan dispens medges. Har

endast en del av fastigheten använts i rörelsen begränsas rätten till avdrag i motsvarande mån. Det bör dock här ånyo framhållas att dispensen gäller ett allmänt avdrag som är avvägt med hänsyn till den skattskyldiges behov av pension. Avdraget kan givetvis inte överstiga realisationsvinsten eller i förekommande fall den del av vinsten som belöper på rörelsedelen av fastigheten.

6. Särskilt om jord- och skogsbruk

6.1 Fråga om någon drivit jord- eller skogsbruk?

Det som ovan sagts om rörelseidkare äger motsvarande tillämpning i fråga om jordbrukare men vissa specialproblem finns för dem.

För skattskyldiga som drivit jord- eller skogsbruk är en första förutsättning för dispens att den skattskyldige ägt eller arrenderat en fastighet. Om ägaren av en jordbruksfastighet, som han tidigare brukat, har arrenderat ut den under tämligen lång tid behöver det förhållandet inte hindra att dispens kan medges då fastigheten säljs. En följd av detta är att den skattskyldige vid avyttringstillfället t o m kan ha sin försörjning från en annan inkomstkälla. Avdragets storlek är en annan fråga och bedöms med hänsyn till den skattskyldiges hela uppbyggda pensionskydd. Motsvarar det vad som utgår enligt allmän pensionsplan föreligger inte dispensskäl. Vidare tas hänsyn till om den skattskyldige äger annan sådan förvärvskälla som vid avveckling kan föranleda dispens. En jordbrukare kan emellertid även erhålla dispens redan då han säljer lager och inventarier i sitt jordbruk om han då kan antas upphöra med driften. Han kan alltså behålla fastigheten och även arrendera ut den. Detta torde dock kunna medföra dispens endast i undantagsfall.

Det förhållandet att någon äger en jordbruksfastighet är emellertid inte alltid tillräckligt för att dispens skall medges. Vederbörande måste också under inte oansenlig tid ha drivit jord- eller skogsbruk. Genom detta krav kan i många fall barn till jordbrukare inte få dispens då de avyttrar den jordbruksfastighet som den kanske ärvt eller fått i gåva. Således har dispens vägrats för en skattskyldig som inte brukat de fastigheter som hon ägde andelar i.

Ett annat fall gällde en hemmadotter. Hon hade sedan barndomen varit bosatt på fädernegården som hon sedermera ärvde och därpå sålde. Hon hade först hjälpt sin far och sedan sin bror med arbetet på gården men hade inte själv redovisat några inkomster av fastigheten. Hon ansågs inte ha drivit jordbruk. I ett annat fall vägrades dispens på den grunden att den aktuella jordbruksfastigheten inte varit den skattskyldigas huvudsakliga förvärvskälla. I äktenskap äger mannen ofta ensam jordbruksfastigheten. Det medför att endast han kan göra avdrag för pensionsförsäkring i samband med en avyttring av fastigheten. I de fall då mannen avlidit och efterlevande hustru tillskiftats fastigheten kan hon få dispens då hon avyttrar fastigheten. En förutsättning är dock att hon deltagit i driften av jordbruket. Reglerna för dödsbo har be-

rörts ovan men här bör uppmärksammas att de inte kräver att den efterlevande deltagit i driften.

6.2 Har driften av jord- eller skogsbruk upphört?

När det gäller att bedöma om driften i förvärvskällan upphört eller inte beror avgörandet på om större delen av förvärvskällan avyttrats eller inte. Således har dispens medgivits då tre jordbruksfastigheter exproprierats med undantag av två bostadshus och tillhörande tomter. I ett fall då 80 procent av jordbruksfastighetens areal såldes medgavs dispens och likaså i ett annat då 40 procent av arealen såldes. I det senare fallet utarrenderades den resterande delen av fastigheten. Dispens medgavs även vid avyttring av 51 procent av en jordbruksfastighet på 231 ha. Av återstoden utgjorde 100 ha icke produktiv mark och 11 ha åker och äng. Men å andra sidan vägrades dispens vid avyttring av 9 ha mark av en jordbruksfastighet på 42 ha. Den skattskyldige ansågs inte ha upphört med driften. I ett annat fall ansågs inte heller driften ha upphört eftersom den skattskyldige genom sitt innehav av skog inte kunde anses ha upphört med driften. Han hade efter expropriation fått avstå 4 procent av jordbruksfastigheten eller ungefär 12 ha. Fastighetens totala areal var ca 300 ha. På den avyttrade fastighetsdelen fanns åkermarken. Den skattskyldige hade på den bedrivit potatisodling och hans inkomster hade till stor del kommit från den verksamheten, som han genom avyttringen nödgades upphöra med. Han hade emellertid genom att öka sitt skogsinnehav fått vidgade möjligheter att i framtiden åtnjuta inkomst av skogsbruk på fastigheten. Dispens vägrades även i ett fall då 3,7 ha sålts från en fastighet på 24 ha.

I några fall har den skattskyldige ägt två jordbruksfastigheter och avyttrat den ena och då fått dispens. Dispens vägrades emellertid då en skattskyldig avyttrat en av tre samtaxerade fastigheter. Av nettointäkten belöpte en tredjedel på den sålda fastigheten och av arealen något mindre än hälften. Det väsentliga är alltid att så mycket av fastigheten sålts så att den inte längre kan försörja ägaren. Det har hänt att den avyttrade delen arealmässigt endast utgjort en mindre del av fastigheten och att dispens ändå medgivits eftersom den avyttrade delen varit den som givit intäkterna. Större delen av förvärvskällan har då ansetts avyttrad. Omläggning av driften bedöms inte som ett upphörande till någon del.

7. Beräkning av avdragets storlek

Den omständigheten att en person faller in under någon av de ovan redovisade dispensituationerna innebär inte att han är omedelbart berättigad till dispens. Det fordras också särskilda skäl. Sådana är givetvis att sökanden inte har ett tillfredsställande pensionsskydd. Innan jag går in på vad det är och vilka faktorer som inverkar på avdragets storlek vill jag betona att avdraget inte beräknas enligt någon matematisk modell. Lagstiftaren har nämligen inte

kunnat ange någon sådan. Det torde främst bero på att syftet med dispensinstitutet är att de särskilda omständigheterna i varje enskilt fall skall kunna beaktas då avdraget avvägs. Härigenom har ett flexibelt system kunnat skapas.

7.1 Inkomstförhållanden

Vad är då ett tillfredsställande pensionskydd? Som riktmärke gäller att det skall motsvara vad som skulle ha utgått till en person enligt allmän pensionsplan (t ex ITP-planen) på den inkomstnivå som är aktuell. Grunden för detta är bl a att lagstiftaren har sin utgångspunkt i uppfattningen att pension skall betraktas som en uppskjuten del av en persons förvärvsinkomst.

Man kan nog påstå att nämnden är mycket välvillig när det gäller att beräkna avdragets storlek. I vart fall om det inte är fråga om försäkringar på över en miljon kronor så ger man avdrag för ett uppskattat belopp som kan antas motsvara det pensionskydd på ITP nivå, som sökanden borde ha kunnat skaffat sig med redovisade inkomster. Att en kraftig inflation förekommit beaktas. Sökandena uppmanas även att i ansökningshandlingarna ange om de redovisade inkomsterna av något särskilt skäl avviker från de normala. En skattskyldig som avstått från inkomst för att konsolidera sitt företag kan under vissa omständigheter få lägga sådan konsolideringar till sin inkomst. Fråga skall då vara om företagsekonomiskt motiverade konsolideringar. Vidare torde konsolideringen beaktas främst om de skett i anslutning till att verksamheten påbörjats, d v s under uppbyggnadsskedet. Den lägre inkomsten leder till att den skattskyldige kan få lägre ATP. Alla dessa förhållanden beaktas således vid dispensgivningen.

Är det fråga om mycket små försäkringar (runt 50 000 kr) torde avdrag medges även om en beräkning m h t tidigare inkomster inte motiverar det, om vederbörande helt eller så gott som helt saknar pensionskydd och förmögenhet. Vid dispensprövningen måste nämnden också ta hänsyn till vilket pensionskydd den skattskyldige har och vad han kan tänkas erhålla i framtiden. (Se vidare under 7.2). Det är alltså en hel rad omständigheter som med sinsemellan varierande styrka gör sig gällande.

7.2 Ålder m m

Vid dispensbedömningen beaktas den intjänandetid den skattskyldige har eller har möjlighet att erhålla. Intjänandetiden bör vara trettio år för full pension. Vid kortare tid jämkas avdraget såvida han inte uppnått 60 års ålder. Som en följd av detta kommer den skattskyldiges ålder att ha betydelse för bedömningen. En person under 35 år torde regelmässigt ha svårt att få dispens. Han har ju normalt 30 yrkesverksamma år kvar att tjäna in pension. För att den som är under 35 år skall kunna få dispens torde fordras att han saknar framtida utkomstmöjligheter och för en person under 40 år fordras också mycket starka skäl.

7.3 Förmögenhet

Eftersom skattskyldig skall ha ett behov av pension och ett sådant behov inte kan anses föreligga om han är ekonomiskt oberoende måste även förmögenhet beaktas. För att förmögenhet skall kunna anses som ett hinder för dispens bör förmögenheten vara relativt betydande. Dispens har i ett fall vägrats för person med en förmögenhet på ca 7 milj kr. Andra omständigheter än förmögenhetens storlek kan dock tänkas ha haft betydelse. Var gränsen går låter sig inte fastslås men en förmögenhet på upp till 2—3 miljoner torde emellertid inte vara en omständighet som ensam begränsar avdragsrätten.

7.4 Dispens under en övergångstid

Nämnden har bedömt åtskilliga ansökningar från skattskyldiga vars situation kan betecknas som övergångsfall. De skattskyldiga har under en lång följd av år inrättat sig efter de tidigare bestämmelserna. Deras enda möjlighet att få ett pensionsskydd har ofta varit att i samband med försäljningen av rörelsen eller jordbruket köpa en pensionsförsäkring. Det var främst för dessa fall man införde dispensmöjligheten. Sedan de nya reglerna varit i kraft en tid får de skattskyldiga antas ha anpassat sig efter dem. Behovet av dispens bör därför med tiden minska. Rörelseidkare och jordbrukare som kunnat beakta de nya reglerna i sin planering torde få allt svårare att visa att särskilda skäl föreligger i deras fall. I förarbetena till lagstiftningen anges att dispens i upphörandefall är avsedda för egenföretagare som påbörjat verksamhet före ikraftträdandet av de nya avdragsreglerna. Dispens bör enligt samma förarbeten inte medges egenföretagare som påbörjat verksamheten efter den 1 januari 1974 eftersom de bör sörja för sin pensionering genom årliga premieinbetalningar inom ramen för de vanliga reglerna. Det har också förekommit att i fall då verksamheten påbörjats efter denna tidpunkt dispens vägrats. Men man kan dock tänka sig att grund för dispens i dessa fall föreligger av andra skäl. Det är inte möjligt att nu dra några alltför klara slutsatser beträffande dessa förhållandevis sent påbörjade verksamheter. Ett företagsekonomiskt motiverat konsolideringsbehov kan som tidigare angetts åberopas som skäl för att man under ett uppbyggnadsskede inte årligen kunnat sörja för sin pensionering med tillämpning av de föreskrivna reglerna.

8. Avslutande synpunkter

8.1 Dispensbeslutets giltighet

Ett dispensbeslut kan sägas innebära en villkorad rätt till avdrag. Den som fått dispens kan, om han så önskar, göra denna rätt gällande vid taxeringen om yrkande härom framställs i rätt tid. Om de förutsättningar som beslutet var grundat på då föreligger har taxeringsnämnden inte rätt att vägra avdrag. Taxeringsnämndens uppgift torde närmast vara att företa en granskning av att

förutsättningarna som uppgivits i ansökningen fortfarande föreligger. Det förhållandet att en inkomst eller realisationsvinst visar sig bli mindre än vad som antagits i en ansökan utgör dock inte skäl för att frångå ett dispensbeslut. I det finns nämligen intaget en klausul som begränsar avdraget i förhållande till den faktiska inkomsten eller realisationsvinsten.

Det kan här erinras om att enligt de vanliga reglerna om beskattningsårets slutenhet avdrag för pensionsförsäkringspremie kan erhållas endast för det beskattningsår då premien erlagts. Har premien erlagts senast den 15 januari och har försäkringen tecknats närmast föregående år får enligt uttalande av riksskattenämnden avdrag göras för det beskattningsår då försäkringen tecknats. Numera har undantag från dessa regler införts i punkt 6 anvisningarna till 41 § kommunalskattelagen. Undantaget innebär att den som enligt 1978 års lag om uppskov med beskattning av realisationsvinst skall efterbeskattas för realisationsvinst vid efterbeskattningen under vissa förutsättningar får göra avdrag för premie för pensionsförsäkring utan hinder av att premien erlagts efter utgången av det beskattningsår som efterbeskattningen avser. Det är att märka att denna undantagsregel bara gäller efterbeskattning enligt 1978 års lag och således endast realisationsvinster som hänför sig till försäljning 1979 eller senare.

8.2 Handläggningstider m m

När en ansökning kommer in till nämndens kansli granskas den först och nödvändiga kompletteringar begärs. Ärendet sänds sedan till skattechefen i länet för yttrande. Skattechefen har i regel tre veckor på sig att yttra sig över ansökningen. Den skattskyldige ges sedan möjlighet att bemöta skattechefen. När skriftväxlingen är klar bereds ärendet slutligt på kansliet. Det är då inte ovanligt att ytterligare uppgifter måste begäras. Därefter föredras ärendet inför rättsnämnden. Det har i praktiken visat sig svårt att få ner tiden för detta förfarande under 3—4 månader. Som nyss nämndes måste den skattskyldige se till att han åberopar dispensen i rätt tid. Ett dispensbeslut innefattar nämligen inte en ovillkorlig rätt att få frågan om avdrag vid taxeringen prövad av taxeringsnämnd eller skattedomstol. Den skattskyldige måste själv iaktta gällande tidsfrister och hålla sin talan öppen beträffande frågan om avdrag. Om taxeringsnämnden inte beaktat ett dispensbeslut, vilket kan bero på att beslutet meddelats sedan taxeringen avslutats, får den skattskyldige således anföra besvär hos vederbörande länsrätt över taxeringen. Härvidlag gäller gängse regler för besvär. Huruvida ett dispensbeslut medför extra ordinar besvär rätt synes inte ha prövats. Det förefaller sannolikt att sådan besvär rätt inte föreligger. Många ansökningar kommer in under slutet av året och ibland t o m efter beskattningsårets utgång. För de skattskyldiga som lämnat sådana sent inkomna ansökningar måste man räkna med vissa olägenheter. Därför bör

uppmärksammas att ansökan om pensionsdispens kan göras i förväg. Det är alltså inte nödvändigt att avvakta att en situation har inträffat för att kunna få dispensmöjligheterna prövade. Samtidigt är det givetsvis inte möjligt att begära dispensprövning hur långt i förväg som helst. Nämnden tog således 1977 inte upp till prövning en ansökan som avsåg 1983 års taxering.